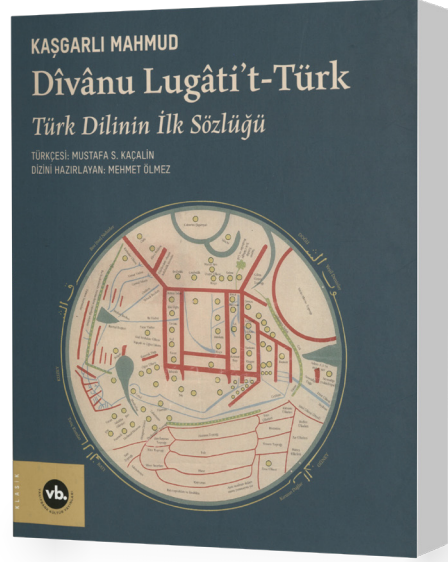

DÎVÂNU LUGÂTİ 'T-TÜRK TÜRK DİLİNİN İLK SÖZLÜĞÜ*

Yasin Yayla

Dîvânu Lugâti't-Türk'ün yazılışının üzerinden geçen 951 yılın ardından Mustafa S. Kaçalın tarafından yapılan yeni Türkçe tercümesi Vakıfbank Kültür Yayınları'na ilgisinin istifadesine sunulmuştur. *Dîvân*'ın çeşitli tercüme denemeleri, yarım tercümeleri, tamamlanmış ama yayımlanmamış tercümeleri bulunmakla birlikte basılı ilk Türkçe tercümesi Besim Atalay'a ait olan üç ciltlik tercümedir (Ankara 1940-1943 [I, 1940; II, 1940; III, 1941; Dizin 1943]). Bu tercümenin ardından Türkiye'de yapılan ikinci orijinal tercüme, Ahmet B. Ercilasun ile Ziyat Akkoyunlu'nun tercümesidir (Ankara 2014). Bunlar dışında Seçkin Erdi ile Serap Tuğba Yurteser (2005) ve Fuat Bozkurt'un (2012, 2017) tercümeleri bulunmaktadır. Yine, Mustafa S. Kaçalın tarafından yapılan tercümenin abece sırasına göre yapılmış bir neşri de bulunmaktadır (2019). *Dîvân*, Türkçe dışında birçok dile tercüme edilmiştir. Bu tercüme içinde *Dîvân* çalışmalarına ilerleme kaydettiren, R. Dankoff'un İngilizce tercümesini zikretmek yerinde olacaktır (I-III, Harvard 1982-1985 [I-II. C. tercüme, III. C. sözlük]). Bu zikredilenler dışında *Dîvânu Lugâti't-Türk* üzerine çeşitli incelemeler, özel sayılar ve bildiri kitapları da basılmıştır. Bunlar içinde Talât Tekin'in *Dîvân*'daki dörtlükleri ve manzum parçaları çeviri ve açıklamalarıyla birlikte yayımladığı *XI. Yüzyıl Türk Şiiri* müstesna bir yere sahiptir (1989).

* Türkçesi: Prof. Dr. Mustafa S. Kaçalın, Dizini Hazırlayan: Prof. Dr. Mehmet Ölmaz, Vakıfbank Kültür Yayınları, İstanbul 2023, 970+[6] s.

Bu yeni yayının “Giriş” bölümünden anlaşıldığına göre bu tercüme aslında 2008 yılında tamamlanmış fakat çeşitli aksaklıklar sebebiyle yayımlanamamıştır (s. 21). Kaçalın, ön sözde böyle bir çeviriyi yapma sebebini şu sözlerle açıklıyor:

[1.] *Altmış yılı aşkın hizmet veren Türkçe çeviri mübalağasız yüzde altmış hizmet veremez hâle gelmişti. Aman bu tespit yeni çevirinin haklılığına zemin hazırlamak için bir itham olarak anlaşılmasın. Hayatın gerçeği bu. İnsan yapısı mimari eserler bile bu kadarlık zaman aralığından bakıma muhtaç hâle gelebiliyor.* [2.] *Her nesilde; yani otuz yıllık zaman diliminde bilgiyi canlı olarak yaşatan ve bir sonraki nesle taşıyan kişilerin bulunması elzemdir, yoksa bilgi uçup gider veya gömülüp kalır; çünkü bilgi kâğıttakiler değil göğüstekilerdir.* [3.] *Bilim, çalışan herkese açıktır. Kaşgarlı bu meslekteki herkesin piri. Konuyla herkes ilgilenebileceği gibi bu satırların yazarı da bu ilgi duyanlarından, belki âşıklarından biri.* (s. 7).

Eserin mütercimi Mustafa S. Kaçalın iken, dizin Mehmet Ölmez tarafından hazırlanmıştır. Eser, üç ana bölümden oluşmuştur. Birinci bölümde ön sözün ardından eserin neşrinde izlenen usulün anlatıldığı bir kısım ile birlikte Kâşgarlı Mahmûd ve *Dîvân* hakkında bazı ana bilgiler ve ardından *Dîvânu Lugâti't-Türk* çalışmaları hakkında literatür bilgisi ve son olarak da dizinde izlenen usulün anlatıldığı kısım yer almıştır. Yine bu bölümde çeviride kullanılan kaynakların bibliyografik künyelerine ait bir liste de mevcuttur.

İkinci bölümde *Dîvânu Lugâti't-Türk*'ün Türkçeye tercümesi yer almıştır. Tercümede Kâşgarlı'nın eserindeki takip ettiği aslı sıralama esas alınmıştır. Sözlük kısmında her madde başına numara verilmiştir. Bu usul, öteki neşirlerden bir farklılık olarak göze çarpmaktadır. Bu numaralandırma ile birlikte *Dîvân*'da 6689 madde başı olduğu görülmektedir. Metin içinde varak ve sayfa numaraları daha küçük puntolarla gösterilmiştir ([628 314^b]).

Üçüncü ve son bölüm ise dizin kısmıdır. Dizinde kelimelerin manaları verilirken Kaçalın tarafından yapılan çevirideki manalar esas alınmıştır. Dizindeki kelimelerin manalarının ardından kelimelerin geçtiği örnek cümleler eserin farklı kısımlarından gösterilmiş ve her cümlenin ardından cümlenin geçtiği madde başının numarası verilmiştir (*ata-* ad takmak; ad koymak; *ol añar at atadı* "O, ona ad taktı (*lakkaba bi-lakkab*)"⁵⁸³⁷; *atar atamak*⁵⁸³⁷; *karşı kö-rüp sagdıç anı uçmak atar*⁶³⁶⁰). Bu da dizini son derece kullanışlı hâle getirmiştir. Metinde Kâşgarlı tarafından iki ayrı madde başı olarak dizilmiş olmakla birlikte imlaları aynı olan ve manaları da hemen hemen aynı olan kelimeler dizinde aralarına bir taksim işareti konularak birlikte gösterilmiştir (*tudun/*

tudun). Yine, biri uzun ünlülü ötekisi kısa ünlülü, birisi /d/ sesi ile ötekisi /d/ sesi ile olan fakat birisi madde başı iken ötekisi madde içinde geçen kelimeler dizinde aralarına taksim işareti konularak birlikte gösterilmiştir (*öç/öç; kadaş/kadaş*).

Eserin neşrinde erbabının dikkatini çekecek şu hususlara da değinmek yerinde olacaktır:

Dar ü ünlüsünden geniş bir ünlü olan *e* çıkması, çok özel durumlar dışında mümkün değildir. Bu sebeple bugünkü Türk dillerinin çoğunluğunda *töre* şeklinde bulunan ve Eski Türkçeye ait metinlerde şimdiye kadar da çoğunlukla *törü* okunan kelime burada *törö* okunmuştur (s. 16).

Kâşgarlı Mahmûd'un tek maddede yer verdiği *k/g* ile biten, gerçekte iki ayrı kelime olan çok sayıda madde, eserin aslında olduğu gibi tek madde olarak dizilmiş; ancak bunların iki ayrı madde olduğu göz önünde bulundurularak (s. 16) dizinde iki ayrı madde olarak dizildiği görülmektedir: **töşeklig** döşek sahibi³⁰⁸³, **töşeklik** döşek vb. yapmak için hazırlanan³⁰⁸³ (s. 875).

Bu yayında öbür yayınlardan farklı olarak "kapalı e (è)"ler ve "kapalı uzun e (ê)"ler gösterilmiştir.

İki kelimededen oluşan birleşik kelimeler kısa çizgi ile ayrılmış; okuyucuya bu konuda yol gösterilmiştir: **zargunç-mud** (s. 232).

Bu hususlar dışında, eserin tek cilt ve taşınabilir boyutlarda olması eseri masa başı kitabı değil çantada taşınabilir kılarak bir okuma kitabı hâline getirmiştir. Yine, tercümedeki selislik Türk okuyucusunun Türkçe düşünerek eseri anlamasına kolaylık sağlamaktadır. Aynı zamanda, Türkçe tercümenin yanında yay işareti içinde eğik yazıyla

eserin aslındaki Arapça kısımların çeviri yazıyla verilmesi erbabının karşılaştırma ihtiyacı duyduğunda yazma esere müracaat etme ihtiyacını gidermektedir. Türkçenin elimizdeki en eski sözlüğü olan *Dîvân*, unutulmuş hatırlama ve bilinmeyi öğrenme noktasında yeri doldurulamaz bir muhteviyata sahiptir. Örneğin bugün yabancıyı kullandığımız bazı kelimelerin Türkçelerini *Dîvân* vesilesiyle görebilmekteyiz: (*heyelan* yerine *eşkin* [s. 82], *peruk* yerine *öñik* [s. 94], *timsah* yerine *alavan* [s. 96], *iskelet* yerine *köwre* [s. 290] gibi).

Değerlendirmemize konu olan neşir de *Dîvân*'ın bu hususiyetlerinden hem alan içinden hem de alan dışından ilgililerin istifadesini daha da kolaylaştırıcı hüviyettir. Bütün bu farklılıklarıyla elimizdeki neşrin, *Mesnevî* okumaları tarzında *Dîvân* okumalarına zemin hazırlayacak hususiyette bir neşir olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Eser Türk dili ile ilgilenen herkes için kolaylık sağlayıcı bir başvuru kaynağı ve Türkçenin tadına vardırarak bir okuma kitabı olarak raflarda yerini almıştır. Okuyanı, istifade edeni bol olsun.

